

Олександр ФЕДОРУК

“ПРОСВІТА” І СИСТЕМА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У РОЗБУДОВІ ДЕРЖАВИ

Есеїстичний виклад поглядів, пов'язаних із відродженням незалежності України та створенням Товариства “Просвіта”, організації, яка внесла вагому частку в розвиток української духовності.

Ключові слова: “Просвіта”, національне відродження, українська культура.

Маємо Україну! Омріяну поколіннями Україну, що прийшла до своєї державності, зборюючи супротив зовнішній і внутрішній, маючи перед своїм ясним лицем ворогів, прихованих і одвертих. Так було і є!

Її найкращі сини і дочки жертвовно розлучалися з найдорожчим скарбом своїм – життям задля свободи своєї Батьківщини, задля нашої з вами свободи, задля соборності України, її незалежності політичної, економічної, культурної.

Шлях до незалежності – то шлях через Голгофу! Той шлях дав розуміння:

– що ця свята земля, яка названа Україною, ні разу, ані тепер, ані колись, не виступала в ролі насильника;

– що вона, країна “молока і меду”, привертала завжди хижий зір чужинця, який поневолював наш нарід;

– що наперекір лихій долі поневоленого люду, всупереч панівній брехні, лицемірству і обману про принесений поневолювачами добробут, в умовах сатанинського уярмлення, утисків, заборон, пересторог, зростала українська інтелігенція, виховувалися в умовах неволі будителі української національної ідеї;

– що гнобителі прагнули найперше довести свою расову вищість і грабували наші святині, бібліотеки, привласнювали прадідівські закони, мораль, обкрадали лицемірно і підступно нашу історичну пам'ять, саджали в тюрми і засиляли на каторги героїв національного духу України, велетів нашої національної мислі, а потім їх імена піддавали остракізму:

– що чужинські ідеологи різного гатунку прагнули довести світові, що Україна – не держава, що українці – не нація, а плем'я рабів, для яких праця на пана – то єдина мета і солодка втіха. Не було в їх задумах і підлих планах нічого святого, не було в їх словах крихти правди.

У вас нема мови, культури, релігії, історії, моралі – ці поняття прививалися нам протягом століть, щоб виховати в нас почуття секундовості, засилялися ці поняття підступно у європейський цивілізований світ, де мало зродитися сім'я неповаги до українства.

“Слава Богу, Україна постала в цьому столітті як самостійна, незалежна держава, і ніяка вже сила не зрушить нас з цієї величної, вибореної і омріяної, гордої

постава самостійного соборного історичного буття українського народу!²¹ – ці слова Миколи Жулинського, мовлені ним на XI з’їзді СКВУ в Торонто, обіймають названі розуміння і дають ще одне відчуття: гостру потребу і необхідність єднання, а не роз’єднання українства, консолідації його перед лицем небезпеки внутрішньої і зовнішньої, яка щомиті чатує над нашою свободою, над незалежністю України, гуртування усіх політичних партій, конфесій, інтелігенції, робітників, селянства, молоді і старших віком задля піднесення авторитету Української держави! Як хочеться нашим вороженькам нас роз’єднати, як мріється їм загнати нас солодкими словами в пута рабського буття, трансформованих ідей колишнього суспільного приниження, де в умовах карального герметизму потворне новопристосоване соціалістичне подаватиметься, як манна небесна. Не даймося, бережімося злих сил, які сіють неправду в світі про месіянство тих, що несим очом поглядають на нашу землю!

З протесту проти чужинської кривди, з устремління до волі, з любові до рідної землі і збідованого народу, з потреби співпраці русинства-українства в ім’я реформації політичного, духовного і культурного життя України зародилася “Просвіта”. З цього, до щему солодкого, слова “Родимці!”, кинутого батьком улюбленого мною Корнила Устияновича на соборі діячів української культури у Львові, з понять “краяни, вітцівщина”, а перед самим собором – з ідей Галицько-Руської Матиці, з настанов “Русалки Дністрової” зродилася “Просвіта”.

Вона прийшла на галицький ґрунт з молодістю, іще новою для тогочасного буття, європейською демократією. Її зродила європейська цивілізація, європейська культура як протест проти чужинецького насильства.

Що була “Просвіта” потрібна простому людові і тогочасній інтелігенції, що її чекали і поклали на неї великі надії, що любов до руської народності, до мови батьків, які вона несла, ширилися, – з огляду її внеску у формування української державності і примноження пам’яток культури – сьогодні очевидні. Бо святими виявилися офірність будителів, їх розуміння, що треба сплачувати “довг народові”, триматися “свого народу” і сторонитися “огидного космополітизму”.

Духовні пастирі “Просвіти” запалили жертвний вогонь в ім’я збереження найбільших, вартісних орієнтацій, зродили відчуття громадянського і національного достоїнства на тернистім шляху боротьби за незалежну Українську державу. Той перший вогонь засвітився у Львові, а далі по селах Галичини, Наддніпрянщини і далі ще – по всій Україні запалювалися просвітянські світильники – виникали українськомовні школи, хати-читальні, хоріві гуртки, аматорські театри, друковане українське слово стинало перепони дрімучої рутини, царської фанаберії, царської тиранії й войовничого москвофільства, а також шляхетського свавілля. “Просвіта” чи не першою дала практично підкріплене уявлення соборності, нероздільності України.

Великі заслуги просвітян на ниві рідної культури, яку вони вивели на обрії європейзації. Усі її складові чинники – мова, пластичні мистецтва, музика, театр, література, етнографія, фольклор, музеєзнавство, бібліотекознавство, книгодрук – усі названі і ще не перелічені галузі суспільних знань – були в полі просвітянських проводирів. Їх імена довгі літа замовчувалися, а добрі діяння стерлися з живого дерева людської пам’яті. Не в цьому їх вина, а в тому наша біда, що недостатньо знаємо про них.

Ще ненаписані книжки про багатьох діячів просвітянського руху, якими керувала “любов до руської народності”, палке бажання сходитися “радити над

літературою, над виданням руських книжок” і які мріяли загалом “піднести руську народність”, сказати б мовою нинішньою, до європейського стандарту. Це їм вдавалося сповна здійснити, бо повірили в них села, бо повірила у них Україна! Так творилася культура – у бажанні одних множити Добро і в спраглому прагненні інших спізнавати культурні цінності.

Сьогодні ми усвідомили: культура – компас нації, гарант її моральних цнот. Ми знаємо, що культурні цінності секунднують моральним цінностям: втрата чи падіння одних спричинює девальвацію інших. Ця наука і це розуміння беруть свої початки у галицькій “Просвіті”, для якої ствердження культури було рівнозначне ствердженню української окремішності. Тож імена Й. Заячківського, О. Огоновського, О. Партицького, Ю. Романчука, К. Сушкевича, С. Качали, В. Шашкевича, Ю. Лаврівського, Б. Грінченка, М. Аркаса як зачинателів і керманічів просвітянства в Україні дають нам уявлення про вартісні чинники культуротворчості та тяжіння до української самостійності, які живили прогресивну галицьку свідомість, стали надбанням української національної самосвідомості і культури. Передусім, живило прогресивну суспільність чуття руської окремішності й синівної реальної візії матері-України, зроджене моральними та й культурно-просвітницькими засадами Шашкевичевої “Руської Трійці”. В цьому аспекті та формуванні національних ідеалів будителі “Просвіти” прямували до розуміння культури як цілісного організму, що виховує український народ і, разом з релігією, освітою, уявленнями про Бога та його діяння, як первооснову цнот поведінки і життя на землі, наповнює морально-етичні цінності нації духом творення й змістовної енергії! В цьому сенсі будителі виступали єдиним фронтом і єдиною нерозривною поставала в їх уявленнях культура – від найперших її ланок у хаті-читальні, школі до вершинних діянь, що виокремилися, скажімо, в гігантській за масштабами здійсненого і замисленого на просторах світової культури постаті великого Каменяра Івана Франка.

Відаємо належне Анатолію Вахнянину з його сум’яттями, готовністю до самопожертви на вітарі українства, і Остапу Нижанківському, і Ісидору Воробкевичу, і Віктору Матюку, – адже кожен з них спричинився до пробудження національної музичної культури, випестив у народі властиву йому мелодійність і поетичність, що засвідчили утворені й налаштовані на активне творення товариства “Торбан”, “Боян”, а перед тим “Академічне братство”. Пісні-гимни, хори А. Вахнянина “Я щасний”, “Де єсть руська вітчизна”, “Чи знаєш, де країна наша мила”, “Наша жизнь”, його музика до “Ярополка”, зокрема, хор норманів, опера “Купало”, яку через століття намагатимуться поставити у Київській національній опері, – усі твори композитора спрацьовували в тій тональності, яка давала інтелігенції дешифру надії. Чи не тому просвітяни, починаючи з кінця 60-х рр. XIX ст., з такою шанобою, виявом глибокого пієтету ставляться до особи геніального Кобзаря та його визвольної ідеї. Вечори на честь Шевченка стають у Галичині традиційними, а ім’я геніального поета персоналізується з уявленнями просвітян про вільну Україну. Одним із перших з українському малярстві до образу Шевченка звернувся К. Устиянович, намалювавши чи не найкращу свою композицію “Шевченко на березі Аральського моря”. Він декламував на численних вечорах його поезії, співав пісні на слова поета.

“Просвіта” і Шевченко – це велике коло проблем, що обіймають час просвітянських посівів і час просвітянських жнив – уся українська культура другої поло-

вини ХІХ – початку ХХ ст. так чи інакше, прямо чи опосередковано, була пов’язана з цими проблемами, що сумарно несли полум’яні ідеї, вдало сконденсовані поетом у словах “Ще не вмерла Україна!”

Так, “Просвіта” вихувала і мала героїв нації й ширила національну культуру!

Пластичні мистецтва – монументальні стінописи, станкове малярство, графіка й різьбярство дають достатньо прикладів, що виявляють зосереджений погляд митців у теми з часів слов’янства, розбудови княжої держави, гетьманської демократії – цей наративний настрій мистецтва має своїм першоелементом збудити в глядача розуміння, що Україна була, є і буде! Зрештою, цим наративно-виховним досвідом була вимочована сутність тогочасної культури! Недарма Іван Труш зізнавався у спогадах: “Мої громадські почування скріпилися, наслідком чого появилася жадоба причинитися чим-небудь до зросту поступового руху серед українського громадянства...”². Оцим “причинитися” і жила українська культура, жила цим чуттям “Просвіта”, жили її керманічі.

Спом’янімо сьогодні одного з них.

Будьмо вдячні дідичеві Володиславу Федоровичу (1845–1917), властителей маєтків на Тернопільщині, зокрема села Вікна, де він заснував килимарську майстерню і водночас музей килимарства, за його патріотизм, національну високу свідомість, за відданість ідеалам “Просвіти” і широкі жести, спрямовані на захист української книжки, та й освіти в Галичині, в Закарпатті. Навдивовижу енергійний, сповнений шляхетних діянь, він підтримував розвиток народних ремесел, в першу чергу, ткацтва в Галичині. У 1873 р. вироби вікнянських килимарів одержали визнання на всесвітній мистецькій виставці у Відні, багато майстрів, таких як Іван Івахів, здобули у Вікні добрий професійний вишкіл. Федорович заснував у своєму селі музей народної творчості, зібрав цінну колекцію килимів, що репрезентували розвиток ткацтва у Галичині, на Гуцульщині та Буковині впродовж кількох століть.

Сюди на запрошення Федоровича приїхав малювати і переробляти “Ярополка” Корнило Устиянович. Через десять літ після нього до гостинного села вибрався Іван Франко працювати над сімейними архівами родини Адама-Миколи Сенявського, якому це село належало у ХVІІ ст. Вивчаючи біографію Корнила Устияновича, його життєпис, мені довелося відчутти аромат духовності, високої інтелігентної натури, які ширилися з села Вікна. Франко почав тут збирати народні пісні, легенди, оповідання. Вивчав давні акти. Згодом вони лягли в основу його праці “Критичний огляд подій 1846 року, особливо в Східній Галичині”, “Тримайлівський ключ в році 1800”. У статті “Лук’ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині 19 ст.”. Франко згадував свої зустрічі в домі Федоровичів. Батько Володислава вже тоді не жив, але мама за розмовами охоче поверталася до днів його молодості: як брав участь у повстанні 1831 р., виступав за скасування кріпацтва, зустрічався з Лук’яном Кобилицею.

У домі В. Федоровича була велика мистецька збірка. Портрет господаря, виконаний К. Устияновичем, висів на стінах Наукового товариства ім. Шевченка. У Вікні малювали І. Труш, Ю. Панькевич, М. Івасюк. Про В. Федоровича залишив свої об’єктивні спомини Устиянович, характеризуючи його як ревного патріота, що поставив “гордий клич, горду заповідь для себе і для нас: “Русь для русинів”.

Світлий образ В. Федоровича, його організаторські починання в “Просвіті” часів головування (створення видавництва, читалень, планування етнографічної

виставки в Тернополі), збирацька діяльність, що виявилася в прокладанні шляхів колекціонерству, пропаганда шкільництва, – усе це вияскравлює трагічну, непоціновану достатньо, зумисне замовчувану постать сина України, який, перефразувавши слова М. Куземського, мовимо, заходився “працювати коло ріллі, яка так довго лежала облогом”, себто він для свого часу був проводирем у визначенні нових орієнтирів, форм і методів культурницької діяльності.

Віддаймо честь, пошану і нашу подяку В. Федоровичу сьогодні, повернімося до нього лицем, побудьмо з ним бодай хвилину в ці найдраматичніші години його життя, коли над ним знущалися, глумилися вороги. Читаємо скупі рядки у “Нарисі історії “Просвіти””: “В липні 1917 року під час відступу з Галичини підпалили його маєток російські війська. Знищений був архів, велика бібліотека, колекція старих українських килимів та галерея картин. Помер у Києві”²³.

Тоді російські невігласи вчинили наругу над вогнищем просвітянської культури у Вікні. Чи тільки тут? Вивозилися під час Першої світової війни до імперських метрополій зі Львова, Холма, Перемишля неоціненні коштовності княжих часів, архіви, стародруки, раритети, унікальні книгозбірні, мистецькі твори – осіли вони там з тих брусилівської пам’яті недобрих часів, коли було здійснено наругу над Андреем Шептицьким, у потаємних сховищах Москви і Петербурга.

Виповзають тепер, через сім десятиліть, з пропагандистських схронів фальшиві пророцтва Солженіцина про “обустройство Руси” або Лихачова “не пуцать хохлов в музеи русские”. Як хотілося отцям байки про “колиску трьох народів” і як хочеться їх недолугим онукам довести, що Українська держава – це міф, а українська культура є периферійною і васальною стосовно московського сеньйора.

Чи не тому так ревниво вивозилися до Москви з території України національні реліквії, грабувалися пам’ятки культури в музеях, бібліотеках і архівах, щоб викоренити наші національну свідомість і патріотизм. І їм, північним купцям, і їже з ними, купцям західним, частково вдалося це здійснити, бо українське суспільство сьогодні соціально дезінтегроване, більшість населення сповнена споживацтва і прагматизму, не має власних, хоча б у загальних рисах виношених, усвідомлених соціальних інтересів.

Пам’ятаймо, що наша загальна біда у відсутності культури в національному визначенні, у деінтелектуалізації й форсованій деінтелігентизації суспільства, у катастрофічному падінні моральних вартостей, що починаються від викривленого розуміння родинних сусідських відносин, чи, скажімо, патріотичної індиферентності, байдужості до долі рідних вулиці, села, міста і т.п.

Де наша свідомість, пошанівок до старших, де та мораль, що наказує поважати ближнього?

Заява Президента України про повернення національно-культурних скарбів, його звернення до української та світової громадськості наголошують, що український народ зазнав болісних втрат – фізичних, моральних, духовних на етапах будівництва власної державності. “Особливо драматично склалася доля національних реліквій, історичних та культурних цінностей, значна доля яких за різних обставин була втрачена або опинилася за межами України”, – підкреслено у Заяві.

Якщо ми хочемо бути господарями на своїй землі, якщо тимчасові незгоди і труднощі, зроджені здебільшого споживацьким ставленням до держави, сприйма-

емо не у вимірі тимчасових перепон, які зміняться, коли зміниться ставлення індивіда до держави і Закону, то ми з вами і кожен з нас маємо збагнути, що найбільші культуротворчі чинники нашої держави – мораль, право, виховання, релігія, освіта мають невідкладно реалізуватися у константах європейської цивілізації й тієї системи культури, яку виробив Захід. Відоме гасло Миколи Хвильового було зболілим і виношеним з об’єктивним аналізом причин нашого відставання.

Наші культурні цінності – невід’ємний елемент нашої культури, і про повернення їх Україні, звідки вони були насильно забрані, дбає і піклується, складає стратегію своєї діяльності Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, що спирається на підтримку і досвід численних інституцій нашої держави, в тому числі на просвітянські ініціативи.

Сучасна “Просвіта” в нашому уявленні має систему координат, наставлену на виховання власного народу в дусі захисту інтересів Української держави, захисту її від внутрішнього мародерства. Треба йти до народу і вчити його цьому гуманному розумінню, пропагувати такі норми поведінки і моралі, які створять передумови поваги до Закону, до Конституції України людьми, в першу чергу, посадовими, державними, а разом з ними усіма іншими.

Культурні цінності при взаємній повазі людини до держави і держави до людини набувають енергетичної властивості – вони згуртовують у цілісну субстанцію народ, націю, створюють для них гарантії віри, надії й любові. Усім нам цього якраз і бракує!

За роки нашої державності ми зазнали руйнівних втрат – люди гублять власний їм оптимізм, а почуття громадянської відповідальності за долю нації й України зраджує їм. Через це ми гостро відчуваємо, що Україна переживає скруту і над нею дамокловим мечем повисла небезпека будь-якого роду інвазії – політичної, економічної і т.п.

Єднаймося перед новими випробуваннями і не даймо впасти надії, будьмо творцями: колесо історії не прощає слабкодушних! І пам’ятаймо, що солженіцини, лихачови на Сході, перевертні остроушники, чародееви, коцюби, морози серед Нашого люду, кресове товариство, підступники а la Маґочі на Заході роблять свою брудну справу. Тож будьмо пильними – разом з “Просвітою”!

Oleksandr Fedoruk. “Prosvita” and system of cultural values in the state-building process

Essayistic account of events connected with the revival of independent Ukraine and the establishing of the “Prosvita” society, an organization that made considerable contribution to the development of Ukrainian culture.

Key words: “Prosvita”, national revival, Ukrainian culture.

¹ Вісті України. – 1993. – листоп.

² Труш І. І. Творчий шлях художника // література і мистецтво. – 1940. – № 2. – С. 44–45.

³ Нарис історії “Просвіти”. – Львів, 1993. – С. 172.